

BUDOVANIE ZDRAVOTNÍCKYCH A ZDRAVIU PROSPEŠNÝCH ZARIADENÍ V TRNAVE V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Linda OSYKOVÁ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied
Klemensova 2522/19
811 09 Bratislava
linda.osykova@savba.sk

DOI: 10.17846/SHN.2018.22.1.155-173

OSYKOVÁ, Lida. The building health and health benefits institutions in Trnava in the inter-war period. The study focuses on the construction of the two most important health institutions in Trnava, the Hospital and the District Sickness Insurance Company and the construction of City Steam Baths to make a significant contribution to improving health and hygiene conditions in Trnava. Archival research is connected with the development of healthcare in the territory of Slovakia and the transformation of the City of Trnava during the Period of the 1st Czechoslovak Republic. The building of health and health benefits institutions in Trnava during the Inter-War Period was supported mainly by active directors at the head of medical facilities, the founders of these organizations, the supreme state authorities, which also decided on state aid in the construction of generally useful facilities. The leaders of the Czechoslovak Republic supported this development by adopting building laws and financial support.

Kľúčové slová: Československá republika; Slovensko a Trnava v medzivojnovom období; zdravotníctvo; výstavba;

Keywords: First Czechoslovak Republic; Slovakia and Trnava during the Inter-War Period; Health Service; Construction;

V období vzniku Československej republiky (ČSR) sa ukázali naliehavé problémy v oblasti zdravotníctva, s ktorými sa muselo popasovať ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy. Patrili k nim aj rekonštrukcia a výstavba nemocníc a zdravotníckych zariadení. V roku 1918 majoritná časť nemocníc sídlila v starých, chátrajúcich, zdravotne nevyhovujúcich budovách. Nemocnice nestíhali poskytnúť potrebnú starostlivosť veľkému množstvu pacientov, vybavenie liečebných ústavov nezodpovedalo požiadavkám lekárskej vedy. Nemocnice a liečebné inštitúcie poznačila vojna, po jej ukončení sa šíril vysoký počet

infekčných chorôb. Zdravotníckym zariadeniam chýbala regionálna proporcionálna.¹ Nové liečebné pavilóny vznikli napr. v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši, Žiline, Trnave.

Zdravotnícke inštitúcie sa členili na dve základné kategórie: verejné nemocnice (štátne a neštátne) a neverejné, teda súkromné nemocnice. Štátne nemocnice zriaďoval štát a mohol ovplyvňovať ich činnosť.² Neštátne verejné nemocnice spravovali väčšinou župy (neskôr spadali pod krajinské zriadenie), okresné, mestské a obecné úrady a pod.³ K tomuto typu nemocnice, teda župnej (neskôr krajinskej), patrila aj nemocnica v Trnave. Zároveň sa radila k väčším nemocniciam na Slovensku podobne ako napr. župné nemocnice v Martine, Nitre, Trenčíne. Štatút verejnosti nemocniciam pridelovala a odnímala vláda ČSR na návrh ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.⁴ Ministerstvo zdravotníctva počas trvania 1. ČSR investovalo nemalé finančné prostriedky na rekonštrukciu a dobudovanie mnohých zdravotníckych zariadení na Slovensku.⁵

Popri verejných nemocniciach pôsobili na Slovensku súkromné liečebné ústavy, nemocnice, sanatóriá. Finančne ich zabezpečoval vlastník, časť rozpočtu mohla byť hradená z verejných prostriedkov. Súkromné liečebné ústavy nemali povinnosť ošetriť nemajetných chorých s výnimkou prvej pomoci. Medzi ich majiteľov patrili najmä nemocenské poisťovne, bratské pokladnice, spolky, inštitúcie, odborní lekári a iné súkromné osoby.⁶

V roku 1918 žilo v Trnave cca 15 000 obyvateľov. Postupne sa Trnava stala ôsmym najväčším mestom na území Slovenska. Pri sčítaní ľudu v roku 1921 počet obyvateľov v meste narástol takmer na 17 500 a Trnava postúpila na štvrté miesto. V roku 1930 sčítanie ľudu uvádzalo takmer 24 000 obyvateľov, čím sa mesto stalo tretím najväčším na Slovensku. Počas desaťročia od roku 1920 do roku 1930 sa počet obyvateľov mesta zvýšil o 8 000 občanov.⁷ Predstavitelia mesta sa snažili otázku rozvoja Trnavy riešiť komplexne. Mesto najskôr poverilo zostavením územného a regulačného plánu mestského pracovníka Jána Dundačku, neskôr však využilo ponuku brnianskeho odborníka Iva Beneša, ktorý v roku 1921 vypracoval generálny plán rozvoja mesta na 50 rokov. Zahrnul do neho očakávaný rast obyvateľov na 70 000. Plán počítal s rozdelením mesta na štyri štvrti, zaoberal sa osobnou, nákladnou i hromadnou dopravou, zachovaním zelene v centre mesta, priemyselnou zónou na južnom okraji. K dôležitým zámerom patrila tiež regulácia potoka Trnávka a výstavba vodovodu a kanalizácie.⁸ Vysoké finančné

¹ FALISOVÁ, Anna. Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. Bratislava: Veda, 1999, s. 119-120.

² FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové zmeny v zdravotníctve. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2012, s. 113-114.

³ FALISOVÁ, ref. 2, s. 384-385.

⁴ FALISOVÁ, ref. 1, s. 122.

⁵ FALISOVÁ, ref. 2, s. 384-390.

⁶ FALISOVÁ, ref. 1, s. 125.

⁷ POLAKOVIČ, Jaroslav. Trnava v období kapitalizmu. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). Dejiny Trnavy. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1988, s. 147.

⁸ POLAKOVIČ, ref. 7, s. 147. DOBROTKOVÁ, Marta. Trnava v rokoch 1848 – 1938. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). Dejiny Trnavy. Zväzok prvý. Trnava: Mesto Trnava, 2010, s. 307.

sumy muselo mesto investovať do vybudovania vodovodnej a kanalizačnej siete, podarilo sa to až v rokoch 1939 – 1944. Zároveň sa reguloval potok Trnávka. V rokoch 1942 – 1943 mesto vynaložilo na stavbu vodovodnej siete 3 000 000 korún. Postupne sa na mestský vodovod pripájali domy a firmy. Vojnový stav zabránil úplnému dokončeniu vodovodnej siete a provizórne ju otvorili na jeseň 1944.⁹ Po vzniku ČSR vznikali v Trnave nové úrady a školy, narastala priemyselná produkcia. Z nárastu obyvateľov jasne vyplývajú potrebné zmeny v zdravotnej starostlivosti, teda aj výstavba nových alebo aspoň rekonštrukcia starších liečebných ústavov.

Štúdiá sa zameriava na výstavbu dvoch najvýznamnejších zdravotníckych inštitúcií v Trnave, nemocnice a okresnej nemocenskej poisťovne, a vybudovanie mestských parných kúpeľov, ktoré mali významne prispieť k zlepšeniu zdravotných a hygienických podmienok v meste.

Okresná nemocenská poisťovňa zabezpečovala občanom Trnavského okresu dostupnú zdravotnú starostlivosť. Do roku 1934 mala tzv. Krankasa svoje sídlo v jednom z domov bývalej Ostrihomskej kapituly, a to na rohu dnešnej Haulíkovej ulice a Námestia sv. Mikuláša.¹⁰ Kapacitne a funkčne však už dom nespĺňal potreby poisťovne, nachádzal sa v zlom technickom stave a rozlohou nepostačoval pribúdajúcim pacientom. Trnava sa stala sídlom viacerých okresných úradov, stúpol počet štátnych zamestnancov, vzrástla aj priemyselná výroba v meste, teda zvyšoval sa počet robotníkov, a tak musela byť zabezpečená zdravotná starostlivosť pre vyšší počet obyvateľov mesta a priláhlých obcí.

Problematiku výstavby novej budovy, určenej pre nemocenskú poisťovňu, začali úrady riešiť už v roku 1927. Detailné architektonické plány vznikli v marci 1927 v Bratislave. Mesto Trnava ich dostalo k dispozícii v júli 1927.¹¹ Okresný úrad v Trnave vzápätí v auguste 1927 rozhodol vo veci výstavby budovy Okresnej nemocenskej poisťovne v Trnave na vtedajšej Slnecnej ulici (dnešnej Rázusovej). Príslušní úradníci okresného úradu udelili stavebné povolenie Zemskej úradovni pre poistenie robotníkov v Bratislave s podmienkou, že sa presne dodržia všetky požiadavky stavebnej komisie vyplývajúce zo stavebných stanov, uvedené v zápisnici z kontroly na mieste budúcej stavby.¹² Výstavba sa mala uskutočniť presne podľa úradom schváleného architektonického návrhu. Okrem toho museli byť dodržané ďalšie podmienky: vybudovanie biologickej čistiacej stanice s predložením príslušných plánov technickému oddeleniu okresného úradu, inštalácia vodných splachovacích toaliet, výstavba vlastného vodovodu, oplotenie

⁹ POLAKOVIČ, ref. 7, s. 156.

¹⁰ JURČOVÁ, Simona. Znovuobjavené čaro Kapitulskej ulice. In *Novinky z radnice, život a kultúra Trnavy*, 2014, roč. XXV, č. 7, august/september. Dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/1515>.

¹¹ Štátny archív v Trnave (ďalej ŠA v TT), fond (ďalej f.) Okresný úrad v Trnave (ďalej OÚ v TT), kartón (ďalej k.) 204, č. j. 12969/1927. Plánovaná výstavba Okresnej nemocenskej poisťovne.

¹² ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 204, č. j. 12969/1927. Plánovaná výstavba Okresnej nemocenskej poisťovne. Úrad oznámil svoje rozhodnutie inštitúciám a osobám, ktorých sa daná vec týkala: Zemskej úradovni pre poistenie robotníkov v Bratislave, staviteľovi, mestskému úradu, štátnemu bernému úradu, Okresnej robotníkov poisťujúcej pokladnici v Trnave, Priemyselnému inšpektorátu v Bratislave a susedovi Stanislavovi Pazourkovi.

pozemku vyhovujúce stavebným štatútom a postavenie stavby zodpovedným staviteľom. Proti výstavbe novej budovy sa nevzniesli žiadne výhrady. Po dokončení stavby musel staviteľ požiadať okresný úrad o užívacie povolenie.

Budovanie nového sídla Okresnej nemocenskej poisťovne v Trnave sa však v roku 1927 nezačalo. Výstavba sa začala až v roku 1931 podľa nového architektonického návrhu. Zemská úradovňa pre poisťovanie robotníkov na Slovensku v Bratislave požiadala Okresný úrad v Trnave o stavebné povolenie na výstavbu nemocenskej poisťovne v júli 1931. Budovu postavila firma Rudolf Stern, úradne oprávnený staviteľ v Malackách. Okresnú nemocenskú poisťovňu začali stavať 10. septembra 1931 a stavbu ukončili 10. septembra 1933. Výstavba teda trvala presne dva roky, čo je krátke obdobie, ak uvažíme inovatívnosť i zložitosť stavby a jej vnútorného zariadenia. Užívacie právo najskôr získali s výnimkou pre suterén, byt kuriča a domovníka, celú budovu odovzdali do užívania až po udelení užívacieho povolenia, o ktoré požiadala bratislavská Zemská úradovňa pre poisťovanie robotníkov na Slovensku Okresný úrad v Trnave v januári 1934. Kolaudácia sa uskutočnila ešte v tom istom mesiaci, teda v januári 1934. Osobne sa na nej zúčastnil jeden z autorov návrhu, významný český architekt Evžen Linhart, riaditeľ okresnej nemocenskej poisťovne Adolf Pakosta a za firmu Rudolf Stern z Malaciek novostavbu odovzdával staviteľ František Osyka. Kolaudačná komisia stavbu detailne prezrela a skonštatovala, že budova vznikla presne podľa plánov schválených výmerom Okresného úradu v Trnave.¹³ Uvedené termíny výstavby, úradmi vytýčené dátumy v zákonnej lehote, týkajúce sa povolení alebo dňa kolaudácie, dokazujú snahu poisťovne i príslušných úradov o urýchlené zabezpečenie modernej zdravotnej starostlivosti pre obyvateľov mesta i okresu.

Sídelnú budovu okresnej nemocenskej poisťovne tvorila dvojpodlažná vstupná časť, štvorpodlažné západné krídlo a trojpodlažné východné krídlo, vymedzené pre liečebný ústav, v ktorom sa nachádzali okrem ordinácií praktických lekárov i odborné ambulancie takmer všetkých odborov vtedajšej lekárskej vedy. V úsilí zabezpečiť pacientom hodnotné a účinné liečenie poisťovňa nešetrila na technickom štandarde ambulancií a vybavila ich potrebnými zariadeniami a prístrojmi. V službách poisťovne pracovalo 44 lekárov a 16 z nich ordinovalo v liečebnom ústave v Trnave denne.¹⁴

Stavba sídla okresnej nemocenskej poisťovne dosiahla pozitívne hodnotenia vtedajších i súčasných odborníkov: „Budova, ktorá vyhovuje modernej architektúre po každej stránke, kde ide v prvom rade o účelnosť, je treba menovať Okresnú nemocenskú poisťovňu. Projektoval ju arch. Jaroslav Linhart a arch. Faulhammer a stavaná bola v roku 1931-32 pod vedením tunajšieho staviteľa Františka Osyku. Zvláštnosťou budovy je sklenená (strecha) veža, ktorá dominuje a osvetľuje výborne chodby. Vnútorné riešenie charakterizuje racionálne usporiadanie kancelárií vo vyššom ľavom trakte a ordináčnych miestností v pravom nižšom trakte. Je najmodernejšou stavbou v Trnave a je prevedená

¹³ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 269, č. j. 2400/934. Stavba Okresnej nemocenskej poisťovne. Na kolaudácii zastupovali Okresný úrad v Trnave Jozef Rusnák, Oldřich Komárek, Šalomon Čenek. Záujmy mesta Trnava hájili Jozef Bayer, Jozef Viržík, Daniel Belluš.

¹⁴ ROTH-TRNAVČAN, Eugen. Vývoj soc.-zdravot. činnosti v Trnave. In Trnava 1238 - 1938. Trnava: Rada mesta Trnavy, 1938, s. 423-424.

zo železobetónovej konštrukcie s výplňou zdiva z dutých tehál. Na podlahy, dlažby a obklady bolo použité najlepšieho materiálu, ktorý zodpovedá tak používanej budove. Architekt Linhart prispôbil sa v situačnom riešení okoliu, takže stavba vyníma sa a je tak okrasou mesta Trnavy.“¹⁵ Autori Registra modernej architektúry Slovenska z Ústavu stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied charakterizujú stavbu slovami: „Budova bývalej okresnej nemocenskej poisťovne patrí k najlepším dielam moderného hnutia v meste. Stojí na okraji historického jadra, na rožnej parcele. Symetrický pôdorys tvaru písmena U je koncipovaný ako dispozičný trojtrakt. Z výtvorného hľadiska dominantný presklený kubus zabezpečuje osvetlenie stredného chodbového traktu. Obe krídla budovy sú spojené presklenou chodbou nad vstupným dvojpodlažným krídlom. Hmotová výstavba objektu odráža jeho vnútorné členenie na zdravotnícku a administratívnu funkciu. Zo vstupného priestoru vedú dve schodiskové ramená do ústrednej haly. Z haly viedli dve chodby do vyšetrovni lekárov a na likvidatúru poistných udalostí.“¹⁶ Budova, v ktorej v súčasnosti sídli Právnická fakulta Trnavskej univerzity, sa stala v roku 2002 národnou kultúrnou pamiatkou. Architekt Evžen Linhart patril medzi významné osobnosti československej funkcionalistickej architektúry.¹⁷ Architektonický návrh budovy trnavskej poisťovne vytvoril spolu s českým architektom Františkom Faulhammerom, ktorý spolupracoval napr. s Dušanom Jurkovičom na tvorbe Mohyly M. R. Štefánika (1928), navrhol tiež budovy Okresnej nemocenskej poisťovne v Nitre (1939) a Ružomberku (1940).

Pre mesto Trnava a okolie garantovala podstatnú časť zdravotnej starostlivosti župná (krajinská) nemocnica. V roku 1918, v čase vzniku 1. ČSR, mala nemocnica len 282 lôžok a tvoril ju chirurgický pavilón, budovy pre interné choroby (1824), budovy pre pohlavné a kožné choroby (1903), malý infekčný pavilón, malá hospodárska budova, maštaľ a byt pre riaditeľa (1912). V roku 1924 pribudli hygienické zariadenia na kožné oddelenie. V roku 1925 postavili jedno poschodie pre infekčný pavilón a začala sa výstavba centrálnej kuchyne s príslušnými skladmi, na poschodí s bytom pre správcu, kontrolóra a personál. Stavbu dokončili v apríli 1927.¹⁸

V rovnakom roku sa podarilo zvýšiť počet lôžok na 365, v nemocnici sa liečilo 5 623 chorých. V roku 1929 nadstavbou zväčšili hospodársku budovu. Prestavali sa aj technické pracoviská, vybuďovali sa dva rodinné byty pre zamestnancov. O rok neskôr pribudol domček pre vrátnika, vrátnica pri hlavnom vchode. V roku 1931 dala nemocnica postaviť komplex 12 bytov pre zamestnancov. Taktiež sa začala výstavba infekčného pavilónu s jedným poschodím a 40 lôžkami. V roku

¹⁵ MANDEL, Juraj. Umenie po prevrate. In Trnava 1238 – 1938. Trnava: Rada mesta Trnavy, 1938, s. 313-314.

¹⁶ Register modernej architektúry Slovenska, Ústav stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied. Dostupné na internete: <http://www.register.ustarch.sav.sk/index.php/sk/objekty/584-okresn%C3%A1-1-nemocensk%C3%A1-pois%C5%A5ov%C5%88a.html>. ŠLACHTA, Štefan. Moderná architektúra na Slovensku. Bratislava: SAS, 1991, s. 26.; DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta (eds.). Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava: Slovart, 2002, s. 364.

¹⁷ ŠLACHTA, Štefan. Okresná nemocenská poisťovňa v Trnave. Dostupné na internete: <http://www.asb.sk/architektura/stavby/nadcasova-architektura/okresna-nemocenska-poistovna-vtrnave>.

¹⁸ ROTH-TRNAVČAN, ref. 14, s. 426.

1932 nemocnica prikúpila nové pozemky s budovou, ktorú prestavala na byty pre zamestnancov, a v rodinnom dome dostal byt primár. V auguste 1933 sa začala výstavba interného pavilónu, prebiehala v dvoch etapách. Zároveň sa budovala administratívna budova pri hlavnom vchode do nemocnice, ktorú pracovníci využívali od roku 1934. Prvá etapa výstavby interného oddelenia sa skončila v roku 1934 a druhá v januári 1936. V budove umiestnili 250 postelí, špeciálny röntgen, elektroliečbu, laboratóriá a ďalšie moderné zariadenia. V pavilóne sídlil primár a odborný personál detského oddelenia so 45 lôžkami. Detské oddelenie bolo v danom čase prvé na Slovensku. Od januára 1937 fungovalo ďalšie nové oddelenie pre choroby nosné, ušné, krčné. V roku 1937 sa v nemocnici liečilo už 10 022 pacientov.¹⁹ Nemocnica disponovala vlastným vodovodom, vo všetkých budovách sa nachádzalo ústredné kúrenie, rozvody teplej i studenej vody. Išlo o dôležité technické a hygienické zázemie, pretože mesto Trnava mohlo investovať do výstavby mestskej vodovodnej a kanalizačnej siete až v rokoch 1939 – 1944. Značnú pozornosť venovali udržiavaniu rozsiahleho parku, predovšetkým stálym vysádzaním stromov, kríkov a kvetov, čo nemocnica vnímala ako súčasť liečebného procesu pacientov. Post riaditeľa trnavskej nemocnice v rokoch 1920 – 1934 zastával Karol Krčméry, ktorý sa zaslúžil o vyššie uvedenú rozsiahlu výstavbu a významný rozvoj nemocnice. Po jeho tragickej smrti v roku 1934 sa stal riaditeľom nemocnice Alois Pecháň.

Priebeh vzniku nového interného pavilónu patril k zložitejším procesom. Navzdory tomu však dostupné archívne materiály ukazujú, že sa novostavbou aktívne zaoberali všetky dotknuté strany. Stavebný výbor, ktorý riešil výstavbu interného pavilónu župnej nemocnice, sa prvý raz zišiel v máji 1927 na Župnom úrade v Bratislave. Župný technický referent Anton Fürbeck upozornil na dovtedajšie postupné, ale nekoncepčné rozširovanie nemocnice o jednotlivé stavby. Navrhoval, aby sa na základe stavebného programu, ktorý malo pripraviť riaditeľstvo župnej nemocnice, vypísala súťaž na ideový návrh budúceho rozšírenia celej nemocnice, podľa ktorého by sa vybralo najvhodnejšie umiestnenie pavilónu pre interné choroby. Prítomní členovia stavebného výboru sa nevedeli zhodnúť na podobe interného pavilónu, aby sa čo najvýhodnejšie využila plocha a slnečná orientácia. Karol Krčméry, riaditeľ nemocnice, odporúčal tvar budovy do L, člen výboru Jozef Pavlát navrhoval obdĺžnikový tvar. Dohodli sa však, že v pavilóne sa nebudú nachádzať byty pre personál nemocnice.²⁰

Druhá schôdza stavebného výboru ustanoveného pre novostavbu interného pavilónu v nemocnici v Trnave sa uskutočnila v júni 1927 na Župnom úrade v Bratislave. Referent Anton Fürbeck predložil koncept ideového plánu, ktorý obsahoval všeobecné podmienky realizácie súťaže. Stavebný výbor súhlasil s konceptom, presadil však drobné zmeny, zredukoval tri finančné odmeny, sám riaditeľ nemocnice Karol Krčméry sa vzdal odmeny za účasť v porote. Výbor prijal navrhovanú zostavu poroty na posúdenie ideových plánov s pozvaním tých architektov, ktorých navrhol Klub architektov na Slovensku, s vylúčením architekta Jiřího Grossmanna, ktorý sa ako člen župnej technickej komisie nemohol

¹⁹ ROTH-TRNAVČAN, ref. 14, s. 426-430.

²⁰ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 215, č. j. 15739/1927. Výstavba v Župnej nemocnici.

zúčastniť na súťaži. Výbor súčasne predložil návrh pozvať ešte štyroch architektov, Františka Floriansa, Františka Krupku, Friedricha Weinwurma a Artura Szalatnaya.²¹

Komisia trnavskej župnej nemocnice podala v roku 1927 žiadosť, aby sa mesto Trnava podieľalo na zámere Bratislavskej župy postaviť v trnavskej nemocnici interný pavilón. Výstavba nemala presiahnuť sumu 3 milióny korún a komisia mestu Trnava navrhla prevziať garanciu do výšky 1,5 milióna korún.²² Mestský zastupiteľský zbor jednomyselne súhlasil s návrhom, ale rozhodol sa vyjadriť na základe plánu a rozpočtu, podľa ktorých chcel odhlasovať výšku podpory zo strany mesta.

Výstavba nového pavilónu pre interné choroby sa začala v roku 1928 na novom pozemku za potokom Trnávka, lenže 1. júla 1928 vzniklo krajinské zriadenie a odborní pracovníci krajinského úradu nepovolili na danom mieste takú rozsiahlu budovu, výstavbu zastavili a neskôr zrušili.²³ Krajinská nemocnica pokračovala v budovaní až v roku 1933. Požiadala Okresný úrad v Trnave priamo o tri stavebné činnosti: o výstavbu interného pavilónu, administratívnej budovy a prestavbu chirurgického pavilónu; úrad povolil všetky žiadosti výmerom z augusta 1933. Vo výmere sa uvádza, že výstavbu zastrešoval Krajinský úrad v Bratislave a stavbu vykonávala Slovenská krajina pod dozorom štátneho personálu.²⁴ Krajinská nemocnica v zastúpení jej riaditeľa Karola Krčméryho žiadala o stavebné povolenie na novostavbu interného pavilónu a adaptáciu chirurgického pavilónu v júli 1933.²⁵ V prílohe sa nachádza 12 plánov. Prvý zachytáva celý pôdorys trnavskej nemocnice, zhotovili ho v Bratislave v januári 1933. Nasledovalo 9 architektonických plánov českého architekta Rudolfa Stockara, vypracovaných v auguste 1931 v Prahe, a 2 neautorizované návrhy, pravdepodobne od slovenského projektanta.

Rada mesta Trnava vydala v roku 1938 knihu pri príležitosti 700. výročia udeľenia výsad slobodného kráľovského mesta, kde sa nachádzajú konkrétne mená staviteľov a architekta interného pavilónu nemocnice: „V roku 1933-35 bola stavaná pod vedením (staviteľa) inž. Žigmunda Picka a staviteľa Osyku nová nemocnica 'interný pavilón', ktorej plány zaslal z Prahy dr. inž. Stockar. 'Interný pavilón' zodpovedá priestorovému riešeniu. Bolo využité slnečných strán v záujme chorých. Navrchu je otvorená terasa a kryté lehárne. Po stránke architektonickej zaujme monumentálne široké schodište so vstupnou halou a priestranné chodby. Zvláštnosťou sú rohové slnečné balkóny, takže priestor je slohovo a účelne využitý.“²⁶ Český architekt Rudolf Stockar navrhol o. i.

²¹ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 215, č. j. 15739/1927. Výstavba v Župnej nemocnici.

²² ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 215, č. j. 9997/1927. Výstavba v Župnej nemocnici.

²³ ROTH-TRNAVČAN, ref. 14, s. 426.

²⁴ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 298, č. j. 7246/36. Interný pavilón nemocnice.

²⁵ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 298, č. j. 7246/36. Interný pavilón nemocnice. Popis plánov: „Trnava, kraj. ver. nemocnica“, „Interný pavillon při nemocnici v Trnavě“, priečelie severozápadné a priečelie juhovýchodné, III. poschodie a terasy, II. poschodie, I. poschodie, Trnava zemská vež. nemocnice prízemí, suterén, pohledy, řezy, „Adaptácia chirurgického pavilónu v kraj. nem. v Trnave“ a „Trnava nemocnica administratívna budova“.

²⁶ MANDEL, ref. 15, s. 314.

kúpeľnú budovu Palace²⁷ v Sliachi (1925), nemocnicu v Trenčíne (1926) a nemocnicu v Levoči (1927).

Kolaudácia administratívnej budovy nemocnice sa konala v auguste 1934 v kancelárii nemocnice. Stavbu dokončili v júni 1934. Okresný úrad v Trnave zastupoval komisár Jozef Rusnák, mesto Trnava Josef Bayer, nemocnicu jej nový riaditeľ Alojz Pecháň.²⁸ Prehliadka objektu potvrdila, že novostavbu administratívnej budovy nemocnice postavili presne podľa plánov a stavebného povolenia okresného úradu, preto komisia navrhla vystaviť budove obývacie povolenie. Stavebný program mal dve časti. Najskôr sa postavila administratívna budova a východné krídlo interného pavilónu, ktoré sa dokončili v polovici roka 1934. Druhé krídlo interného pavilónu a prestavba chirurgického pavilónu sa realizovali následne do konca roka 1935.²⁹

Okresný úrad v Trnave udelil v marci 1936 užívacie povolenie novostavieb pre krajiniskú nemocnicu v Trnave. Ako sa uvádza vyššie, na základe miestneho zisťovania, ktoré sa konalo v auguste 1934, novostavba administratívnej budovy krajiniskej nemocnice, ktorú dokončili v júni 1934, dostala užívacie povolenie a do užívania ju nemocnica dostala tri dni od zhotovenia stavby. Na základe druhého miestneho zisťovania z marca 1936 dostala užívacie povolenie aj novostavba interného pavilónu krajiniskej nemocnice s podmienkou, že do 30 dní od doručenia tohto výmeru zabezpečí zábradlie a zaistí ho drôteným pletivom. Stavbu interného pavilónu a adaptáciu chirurgického pavilónu ukončili v decembri 1935. Rozhodnutie podpísané okresným náčelníkom zaslali Mestskému úradu v Trnave, krajiniskej nemocnici a bernej správe. Avšak riaditeľ nemocnice Alojz Pecháň žiadal Okresný úrad v Trnave o vydanie obývacieho povolenia pre nový interný pavilón nemocnice už 20. decembra 1935.³⁰ Z uvedených dátumov opätovne vyplýva, že výstavba prebiehala v rýchлом tempe a príslušné úrady rozhodovali v súlade so zákonom stanovenými termínmi na vybavenie. Vidno, že výstavba mala finančnú podporu a sprevádzal ju záujem všetkých zúčastnených strán, predstaviteľov nemocnice i zodpovedných úradov.

Rozširovanie nemocničného komplexu si vyžadovalo aj odkúpenie potrebných pozemkov určených na výstavbu od susediacich súkromných majiteľov. Krajiniský úrad v Bratislave v júni 1931 oznámil Okresnému úradu v Trnave, že časť pozemkov, ktoré nemocnica nevyhnutne potrebovala na svoje rozšírenie, sa podarilo odkúpiť od ich pôvodných majiteľov, ostatné však museli byť vyvlastnené. Nezrovnalosti vznikli pri odkúpení pozemku od majiteľov domu a záhrady na vtedajšej Emmerovej ulici (dnes Ulica A. Žarnova) č. 24 Františka Wagenhoffera s manželkou Rozáliou, rodenou Fencovou. Mesto Trnava vlastnilo dom a záhradu na Emmerovej ulici č. 26. Krajiniský úrad už v auguste 1931 urgoval

²⁷ Register modernej architektúry Slovenska, Ústav stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied. Dostupné na internete: <http://www.register.ustarch.sav.sk/index.php/sk/objekty/370-lie%C4%8Debn%C3%BD-dom-palace.html>.

²⁸ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 298, č. j. 7246/36. Interný pavilón nemocnice.

²⁹ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 298, č. j. 7246/36. Interný pavilón nemocnice. Zápisnica spísaná 5. marca 1936 na Okresnom úrade v Trnave obsahovala podpis komisára okresného úradu Jozefa Rusnáka, stavebnú správu krajiniskej nemocnice zastupoval Žigmund Pick.

³⁰ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 298, č. j. 7246/36. Interný pavilón nemocnice.

vyriešenie problému, zadal termín (polovica augusta 1931) na konečné doriešenie výkupu, resp. vyvlastnenia pozemkov, keďže s manželmi Wagenhofferovcami sa rokovalo už od marca 1931.³¹ Opäť vidno snahu (tentoraz krajinského úradu) o urýchlenie procesu výstavby potrebných zdravotníckych budov zadaním krátkych termínov na vybavenie zo zákona nevyhnutných úradných úkonov.

K ďalším problémom, ktoré muselo vyriešiť vedenie trnavskej nemocnice, patrila výstavba mosta cez potok Trnávka, ktorý pretekal pozemkom nemocnice a oddeľoval tak jednotlivé budovy. Technickú správu k projektu stavby hospodárskeho mosta cez potok podal v auguste 1931 projektant Nikolaj Lupandin.³² Cez potok Trnávka postavila firma, ktorá práve odovzdala novostavbu obytného domu pre zamestnancov nemocnice, provizórny drevený most, ktorý mal byť odstránený. Na ľavom brehu potoka sa nachádzala obytná budova, hospodárske objekty, skleník, záhrada. Nový most mal byť železobetónový.

V októbri 1931 sa uskutočnilo komisionálne pokračovanie v záležitosti udeľovania stavebného povolenia na stavbu železobetónového mosta cez potok Trnávka na pôde krajinskej nemocnice. Prítomní pracovníci zodpovední za realizáciu mosta skonštatovali, že z vodoprávnej a technickej stránky nemali pripomienky. Vyslovili požiadavku týkajúcu sa prietokového profilu, ktorý mal byť prečistený na dĺžku 10 metrov, aby sa zabezpečil hladký prietok. K zápisnici je pripojených viacero plánov.³³

O rok, v októbri 1932, sa konalo ďalšie zasadnutie na Okresnom úrade v Trnave, na ktorom sa pokračovalo v riešení problému výstavby mosta v nemocnici.³⁴ Prítomní odborníci sa dohodli na bližšom preskúmaní výstavby mosta, pretože sa upravil jeho projekt; predovšetkým sa mal preskúmať prietok a prípadná regulácia potoka, aby nedošlo k vzdúvaniu. Okresnému úradu odporučili vyžiadať si od správy nemocnice novšie stavebné plány a porovnať ich s pôvodnými.

³¹ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 247, č. j. 22723/31. Vyvlastnenie pozemkov pre stavbu nemocnice. Katastrálny mernický úrad zaslal okresnému úradu katastrálnu mapu pozemkov nemocnice až 17. augusta 1931.

³² ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 273, č. j. 8879/34. Výstavba mosta v nemocnici.

³³ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 273, č. j. 8879/34. Výstavba mosta v nemocnici. Prítomní boli Ferdinand Klinovský (hlavný komisár), Otto Holdík („zemedelský“ radca), Jozef Tvrs (hlavný radca), Nikolaj Lupandin (projektant), Jozef Hron (správca nemocnice). Plány: 4 ks „Projekt hospodárskeho mostu v Kraj. ver. nem. v Trnave“, autor sa nepodpísal, pečiatka Krajinský úrad v Bratislave, oddelenie 19, „Hospodársky most cez potok Trnávku v krajinskej verejnej nemocnici v Trnave“, oddelenie 19, „Vyúčtovací plán mostu cez Trnávku v kraj. ver. nemocnici v Trnave, Stavebný závod architekt Richard Mačkal, staviteľ, Bratislava“, „Armovací plán hospodárskeho mostu v kraj. ver. nem. v Trnave, Bratislava 26. septembra 1932“, „Projekt hospodárskeho mostu v kraj. ver. nem. v Trnave, Krajinský úrad v Bratislave, oddelenie 23 pre krajinské pozemné stavby“, „Príloha č. 1 ku projektu hospod. mostu cez Trnávku pre nemocnicu, Župná nemocnica v Trnave, jún 1927, Okresný úrad, technické oddelenie v Trnave“, „Hospodársky most cez potok Trnávku v krajinskej verejnej nemocnici v Trnave, Res mostovkou, Krajinský úrad v Bratislave, oddelenie 19“.

³⁴ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 273, 8879/34. Výstavba mosta v nemocnici. Prítomní boli: Ferdinand Klinovský (hlavný komisár politickej správy a vedúci komisie), Otto Holdík („zemedelský“ radca a vodoprávny znalec), Oldrich Komárek (hlavný technický komisár a stavebný znalec), Peter Golovčanský (stavebný správca novostavby) a Jozef Hron (správca nemocnice).

V decembri 1933 sa zistilo, že most postavili podľa podkladov generálneho projektu vypracovaného bývalým „zemedelským technickým odborom“ Župného úradu v Bratislave, v ktorom sa nepočítalo s vyústením kanalizačnej siete mesta Trnavy v uvažovanom úseku potoka Trnávka. V roku 1932 na žiadosť mesta Trnava Krajinský úrad v Bratislave vypracoval nový projekt na úpravu potoka Trnávky, ktorý vyhovoval aj požiadavkám projektu kanalizácie mesta Trnavy. Tento projekt sa posudzoval v marci 1933 na dotknutom mieste zástupcami „ministerstva zemedelstva“, krajinského úradu a mesta ako stavebníka. V decembri 1933 musel byť revidovaný, doplnený a prepracovaný a v takejto podobe ho predložili ministerstvu. Musela sa znížiť niveleta dna a hladina veľkých vôd oproti pôvodnému generálnemu projektu.³⁵ V dôsledku uvedených zmien nevyhovoval postavený most novým požiadavkám úpravy Trnávky, a keďže adaptácia predmetného mosta by vyšla drahšie ako prestavba, považovali za nevyhnutné most prestavať.

V marci 1934 Krajinský úrad v Bratislave povolil výstavbu mosta cez potok Trnávka na území Krajinskej verejnej nemocnice v Trnave. Most sa mal pôvodne postaviť vo svetlosti 9.40, ale nakoniec ho postavili vo svetlosti 8.15. Odborná komisia však opätovne vyjadrila obavy, že po zmenšení svetlej šírky mosta bude prietokový profil regulovaného koryta zmenšený a pri veľkých vodách nastane vzdúvanie.³⁶ V dostupných archívnych materiáloch z obdobia medzivojnovvej ČSR sa nenachádzalo vyriešenie problematiky mosta v trnavskej nemocnici. Zatiaľ sa nedá presne určiť, či ho prestavali alebo nadstavili, pravdepodobné je, že úpravy prebehli v neskoršom období.

Mesto Trnava sa snažilo zlepšiť zdravotnú a hygienickú situáciu občanov aj výstavbou mestských parných kúpeľov. Väčšina bytov a domov totiž nemala vlastnú kúpeľňu a toaletu. Prvé sčítanie obyvateľov a bytov v ČSR v roku 1921 ukázalo, že v mestách s viac ako 20 000 obyvateľmi približne 86 % bytov nemalo príslušenstvo. Na Slovensku v tom čase z celkového počtu 113 494 bytov malo kúpeľňu len 18 106 bytov, vodovod 23 800 bytov a ústredné kúrenie len približne 2 % bytov.³⁷ Sčítanie ľudí a bytov z roku 1930 deklaruje zlepšenie situácie len v celoštátnom meradle, počet bytov bez príslušenstva klesol na 75 %.³⁸ Na Slovensku malo kúpeľňu len necelých 5 % bytov, ústredné kúrenie tvorilo súčasť približne 2 % bytov, čiže výstavba toho segmentu stagnovala. Spoločné sociálne zariadenia a vodovod mimo bytu, na chodbe, pavlačí alebo vo dvore mala väčšina nájomných domov.³⁹ Čo sa týka mesta Trnava, staršie židovské kúpele a tzv. Šlapanského kúpeľ už nezodpovedali vtedajším hygienickým požiadavkám. Johann Šlapanský

³⁵ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 273, č. j. 8879/34. Výstavba mosta v nemocnici.

³⁶ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 273, č. j. 8879/34. Výstavba mosta v nemocnici. Odborná komisia zasadala v zložení: Ferdinand Klinovský, Otto Holdík, Oldrich Komárek, Peter Golovčanský.

³⁷ FALISOVÁ, Anna. Sféra sociálnej starostlivosti. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda – Historický ústav SAV, 2012, s. 122-123.

³⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929). Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 521.

³⁹ LIPTÁK, Lubomír. Život na Slovensku v medzivojnovom období. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). Slovensko v Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2004, s. 468.

požiadal o povolenie výstavby parnej kúpeľne na Kollárovej ulici v roku 1920.⁴⁰ Šlapanského kúpeľ bol teda predchodcom mestských kúpeľov, dokonca so sídlom na tej istej ulici.

Starosta Trnavy a vedúci notár oficiálne požiadali o zriadenie mestských kúpeľov Okresný úrad v Trnave v auguste 1929. Technickému oddeleniu okresného úradu poslali architektonické plány kúpeľov a návrh rozpočtu stavby, pochádzajúce z verejnej súťaže. Podľa najlacnejšej ponuky mala výstavba kúpeľov stáť 2 297 618,20 Kč.⁴¹

Mesto sa nevyhlo odvolaniam zo strany firiem neúspešných v súťaži o výstavbu mestských kúpeľov. V januári 1930 Adolf Rosenfeld, Adolf Szukop, Ján Wallner a Štefan Hušt podali odvolanie proti konečnému rozhodnutiu Obecného zastupiteľstva v Trnave z novembra 1929, ktorým sa zadali zemné, murárske, kováčske a kamenárske práce na novostavbe mestských kúpeľov firme architekta Ottomara Pazoureka, Čeňka Bradu a M. Maceka.⁴² Odvolanie odmietol Okresný úrad v Trnave ako bezdôvodné a potvrdil pôvodné rozhodnutie. V odvolaní sa víťaznej firme vyčítalo, že si účtuje daň z obratu, ale tú si účtovala každá firma; taktiež neobstálo, že zadanie mala dostať najlacnejšia firma, ale mala ho dostať firma, ktorá zaručí, že stavbu postaví za dohodnuté ceny. Náčelník Okresného úradu v Trnave uznal v marci 1930 výmer okresného úradu z januára 1930 o zadaní novostavby mestských kúpeľov za právoplatný.

Technické oddelenie okresného úradu vypracovalo v marci 1930 rentabilný rozpočet Mestských parných kúpeľov v Trnave. Na základe informácií firiem z odboru i rôznych iných kúpeľov sa spracovali údaje potrebné na udržanie prevádzky, vecných a osobných výdavkov, návštevnosti a pod. K výdavkom museli započítať náklady na kúrenie, údržbu budov, strojov a zariadení, elektrinu, osvetlenie.⁴³ Ďalej sa museli pripočítať náklady spojené s platom pre personál.⁴⁴ Mesto si muselo vziať aj úver vo výške 203 000 Kč, takže spolu išlo o náklady 384 730 Kč. Príjmy sa očakávali z prenájmu za pracovníku, ďalej za návštevnosť parných kúpeľov I. triedy i za návštevnosť ľudových kúpeľov.⁴⁵ Všetky vymenované položky spolu tvorili 206 750 Kč. Mestské kúpele ešte poskytovali vaňové

⁴⁰ JURČOVÁ, Simona. O čom rokoval magistrát za prvej ČSR. Zaujímavosti zo zápisníc zasadnutí mestskej rady v Trnave (1919 – 1933). In *Novinky z radnice, život a kultúra Trnavy*, 2017, roč. XXVIII, č. 10, december 2017/január 2018. Dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/2547>.

⁴¹ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

⁴² ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

⁴³ Kúrenie vychádzalo ročne na 82 530 Kč, údržba budov 5 000 Kč, údržba strojov a zariadení 10 000 Kč, elektrina, osvetlenie 15 000 Kč.

⁴⁴ Predpokladané výšky plátov: strojník s mesačným platom 1 200 Kč, ročne 14 400 Kč, pokladnička s mesačným platom 900 Kč, ročne 10 800 Kč, 6 osôb na obsluhu kúpeľov s mesačným platom 650 Kč, ročne 39 000 Kč.

⁴⁵ Očakávali sa príjmy z prenájmu za pracovníku 25 000 Kč, za návštevnosť parných kúpeľov I. triedy (pri minimálnej dennej návšteve 40 osôb, teda ročne 12 000, po 11 Kč na osobu) 132 000 Kč, za návštevnosť ľudových kúpeľov s rozdielnymi cenami pre mešťanov a pre robotníkov (predpokladaná návštevnosť 20 mešťanov denne znamená ročne 6 000, 5 Kč za osobu predstavovalo 30 000 Kč; týždenne očakávali návštevnosť 150 robotníkov po 2,50 Kč za osobu, ročne teda 7500 osôb, čo znamenalo 19 750 Kč).

kúpele I. a II. triedy, pričom sa predpokladalo, že ich budú využívať žiaci, vojací, pacienti okresnej nemocenskej poisťovne. Ďalší špeciálny typ kúpeľa tvorili rituálne kúpele. Dovtedy sa v meste Trnava nachádzali dvojce rituálne kúpele, ktoré plánovali uzavrieť. Mešťanom by slúžili nové, z ktorých by mesto získalo príjem 80 000 Kč. Všetky uvedené položky by priniesli ročne 293 550 Kč do mestskej pokladnice. Celkovo mesto očakávalo príjmy z mestských parných kúpeľov 393 550 Kč, rozdiel v príjmoch a výdavkoch znamenal zisk 8 820 Kč.⁴⁶

Na zasadnutí Mestskej rady mesta Trnava, ktoré sa konalo v auguste 1931, sa riešila správa týkajúca sa prác nad rámec rozpočtu a prác zadaných navyše pri stavbe mestských kúpeľov. Referent prednášal správu na základe interpelácie člena mestskej rady Dezidera Plechla. Pri stavebných prácach zadaných stavebnej firme vznikli neočakávané problémy, súvisiace s oporným múrom pri potoku Trnávka. Museli sa vykonať práce navyše a oproti pôvodnému rozpočtu sa cena práce zvýšila o cca 26 000 Kč. Vyššie náklady vznikli pri kopaní pivničných priestorov a stavbe múrov v pivničnom podlaží. Oproti pôvodným plánom budova už sadla a musela byť zvýšená o jedno podlažie, ktoré malo slúžiť strojovým a tepelným zariadeniam mestských kúpeľov. Práce boli zadané firme Tyrnavia, znalec Leo Hasse uviedol, že sa vykonali podľa pôvodných jednotkových cien pôvodného rozpočtu. Na nové práce sa dohodli nové ceny na základe rozboru jednotkových cien pôvodného rozpočtu. Zvýšené náklady, ktoré do daného zasadnutia mestskej rady presne nezistili, sa mali ustáliť pri konečnom preskúmaní všetkých účtov. Rozpočet sa zvýšil o výkop kubatúry zeme, výstavbu pivničných múrov kotolne i stropov nad pivnicou, a to vo výške cca 150 000 Kč. Ďalší pridaný prvok tvorila kotolňa na zužitkovanie odpadového tepla vo výške cca 45 000 Kč. Doplnila sa tiež železobetónová konštrukcia kupoly približne v hodnote 26 000 Kč. Bazény sa tiež odchýlili od pôvodného rozpočtu, podľa návrhu stavebného podnikateľa sa vystavali špeciálnym vodotesným cementom sicofix. Odlišnosti vznikli v bazénoch v parnom kúpeli: postavili prístupné steny bazénov a namiesto štvorcových bazénov sa postavili oválne. Náklady sa zvýšili cca o 25 000 Kč. Práce navyše vznikli tiež pri výstavbe rituálnych kúpeľov, ktoré sa postavili podľa spoločnej dohody a úpravy so židovskou náboženskou obcou; náklady tvorili približne 12 000 Kč. Ďalšie práce mimo pôvodného rozpočtu sa týkali izolácie spodnej vody, pretože hlavná kotolňa aj kotolňa mestskej plynárne boli nízko položené a stúpanie spodnej vody to potvrdilo. Realizovali sa režíjné práce pri inštalácii tepelného zariadenia; založenie základov, vysekanie múrov z dôvodu rôznych zmien, murárske práce pri inštalatérskych úkonoch znamenali zvýšenie o cca 40 000 Kč. Celkové zvýšenie so všetkými prácami, aj drobnými, vychádzalo približne na 280 000 Kč. Ostatné remeselnícke práce zahŕňali napr. sklenárske práce pri zasklení kupoly (26 000 Kč), elektroinštalatérске práce (zvončeky, svietidlá, diaľkové teplomery – 50 000 Kč), inštalovanie prístroja na zmäkčenie vody (46 000 Kč). Zriadenie práčovne, s ktorou sa nepočítalo v pôvodnom rozpočte, stálo 42 000 Kč, maliarske a natieračské práce 15 000 Kč. Započítať sa muselo nielen zariadenie kúpeľov, ale aj nákup bielizne. Celkové

⁴⁶ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

zvýšenie nákladov odhadli na 500 000 Kč.⁴⁷ Referent uviedol, že všetky zmeny sú v stavebnom denníku podrobne vyznačené. Presné náklady na novostavbu mali byť známe po preskúmaní konečných účtov. Referent navrhol, aby mestská rada zvolila kolaudátora na kvalitatívnu a kvantitatívnu kolaudáciu novostavby.

Finančná komisia mesta sa musela na svojom rokovaní v januári 1932 zaoberať problémom financovania novostavby mestských kúpeľov. Pri kontrole účtov za novostavbu sa zistilo, že rozpočet na výstavbu kúpeľov sa bude musieť zvýšiť z 2 600 000 Kč na 3 600 000 Kč. Finančná suma narástla predovšetkým preto, že išlo o neobvyklú stavbu. Stavebné práce sa zadávali prostredníctvom viacerých uznesení mestského zastupiteľského zboru, podľa návrhuestskej rady a špeciálnej komisie zriadenej pre mestské kúpele. Počas výstavby sa realizovalo viac práce, než sa predpokladalo na jej začiatku, pribudli i práce, ktoré sa pôvodne neobjednali a ku ktorým museli byť postupne prizývaní znalci. O týchto prácach navyše rokovala špeciálna komisia a mestská rada. Podľa odhadu sa suma na dokončenie stavby kúpeľov so všetkými nákladmi – tak, aby sa mohla stavba užívať – vyšplhala zaokrúhlene na 3 600 000 Kč. Oproti pôvodnému rozpočtu sa náklady zo strany stavebnej firmy, ktorá stavbu realizovala, zvýšili o 412 000 Kč. Dovtedy sa však neskúmal konečný účet za stavbu, ktorý sa nachádzal u kolaudátora stavby architekta Františka Floriansa. Pri remeselníckych prácach sa zvýšenie rozpočtu odhadovalo na 360 000 Kč oproti pôvodne zadaným prácam. Ďalšie zvýšenie stavebných nákladov zapríčinili výdavky, ktoré sa do pôvodných stavebných nákladov nezahrnuli, ako napr. výdavky spojené s projektovaním budovy, t. j. architektonické práce, ďalej práce odborného technického znalca na strojnícke zariadenie, ako i náklady spojené s čiastočným zariadením budovy, aby mohla byť sprevádzkovaná. Jeden z členov finančnej komisie navrhol, aby sa v budúcnosti nestavali neziskové podniky, na ktoré sa len dopláca, a aby sa (v budúcnosti) neprekročil rozpočet určený na novostavbu.⁴⁸ V tom čase sa však nedalo určiť, či budú kúpele ziskové; rozpočty na novostavby sa takmer vždy zvýšia, pretože sa obvykle objavia neočakávané výdavky. Mestská rada plánovala odsúhlasiť návrh na zvýšenie rozpočtu na novostavbu mestských kúpeľov tak, ako ho odhadlo mestské stavebné oddelenie. Finančná komisia schválila návrhestskej rady s tým dodatkom, že mesto musí v budúcnosti vopred dbať na to, aby sa preliminované stavebné náklady na novostavby neprekročili.

Ďalšie zasadnutie mestského výboru, ktoré sa zaoberalo zvýšením stavebného rozpočtu mestských kúpeľov, sa konalo vo februári 1932. Odhadlo sa zvýšenie o 1 000 000 Kč. Diskusia mala pomerne búrlivý charakter, čo je pochopiteľné vzhľadom na vysokú investíciu mesta do výstavby kúpeľov i zložitosť stavby. Členovia výboru reagovali odmietavo a podozrievavo. Dezider Plechlo nesúhlasil s rastom ceny stavby. Navrhol, aby celú otázku riešila právnická a stavebná komisia, riadne ju vyšetrila a určila, kto zvýšenie výdavkov spôsobil. Dovtedy, kým sa celá situácia nevyšetrí, nesúhlasil so zvýšením. František Ondruš obvinil

⁴⁷ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

⁴⁸ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov. Zápisnicu zo zasadnutia podpísali Vilém Kellmann, člen finančnej komisie, Antonín Bébar, predseda finančnej komisie, a Juraj Vyskočil, starosta.

zo zvýšenia nákladov stavebné oddelenie. Jozef Paško uviedol, že je zložité odhadnúť stavebné náklady i pri menšej stavbe – nieto pri neobvyklej a komplikovanej stavbe mestských kúpeľov. Remeselníkom museli za prácu zaplatiť – plánovali ich vyplatiť po preskúmaní cien stavby. Antonín Bébar upozornil na fakt, že nárast nákladov sa neustále mestskej rade oznamoval. Stavebný dozor podal správu o interpelácii Dezidera Plechla o vyšších nákladoch. Ten navrhol, aby sa preskúmalo, či stavebný dozor svedomito skúmal stavbu, či sa nevykonali zbytočné práce, a aby zaplatenie účtov schvaľoval až po ich preskúmaní, aby sa mesto nevystavilo zbytočným súdnym sporom. Ján Wallner vyzval Dezidera Plechla, aby označil ľudí podozrivých z nesprávneho pokračovania výstavby alebo zo zavinenia nárastu výdavkov – či myslel mestskú radu alebo staviteľa Floriansa, ktorého sám Plechlo odporúčal, alebo Lea Hasseho, vedúceho stavebného a technického dozoru, prípadne mestské stavebné oddelenie. Plechlo neoznačil nikoho, odmietal však neporiadok a žiadal, aby sa úver nezvyšoval, kým nebude preskúmaný celkový účet. Po ukončení diskusie predsedajúci starosta Juraj Vyskočil položil otázku, či mestský zastupiteľský zbor súhlasí s podaným návrhom mestskej rady a finančnej komisie, aby sa stavebné náklady na novostavbu mestských kúpeľov určili podľa odhadu a schválili na 3 600 000 Kč podľa výsledku preskúmania konečných účtov s tým, že by mestskú radu poverili vyšetrením a predložením správy o tom, prečo sa náklady zvýšili. Hlasovalo sa o prijatí, resp. zamietnutí podaného návrhu. Mestský zastupiteľský zbor väčšinou hlasov prijal konečné rozhodnutie, akceptoval návrh mestskej a finančnej komisie a schválil zvýšené stavebné náklady na novostavbu mestských kúpeľov do výšky 3 600 000 Kč, ak to podľa výsledku kolaudácie a preskúmania konečných účtov bude potrebné. Zároveň poveril mestskú radu predložením vyššie uvedenej správy.⁴⁹

Architekt František Florians spísal správu o kolaudácii mestských kúpeľov v máji 1932 v Bratislave. Rozpočet a plány pripravil architekt Florians, schvaľovali ich mestský stavebný úrad a užšia stavebná komisia. Plány mal vypracovať bez inštalatérskych prác, na tie mesto vypísalo samostatnú súťaž. Florians to nepovažoval za správne riešenie zo strany mesta. Nielenže sa vypracovali plány a rozpočet bez inštalatérskych prác, ale projektant dostal zadanie, v ktorom sa mala nachádzať kotolňa mimo budovy. V plánoch teda nefigurovala ani jedna z dvoch kotolní, ani sklad, oporný múr pri potoku Trnávka, rôzne šachty a kanály. V dôsledku toho, že sa až po roku zadali inštalatérske práce, v rámci ktorých kotolňu už zakomponovali priamo v budove a nie mimo nej, sa nemohli použiť

⁴⁹ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov. Slovom „áno“ vyjadrili súhlas: Antonín Bébar, Jozef Bachratý, Jozef Barčovský, Dr. Anton Borovanský, František Fibich, Eduard Furst, Julius Grunfeld, Salamon Gross, Martin Hudec, Michal Hrebíček, Alžbeta Jesenská, Ján Kleštinec, Ján Královič, Michal Kupčík, Pavel Liška, Augustín Řezanina, Jozef Paško, Štefan Pašek ml., Dr. Adolf Rosenfeld, Jozef Prechovský, Anna Surgošová, Ing. Anton Sedláček, Karol Grunner, Alexander Škultéty, Jozef Pretzlemayer, Vincenc Učník, Emil Winkler, Dr. Ján Wallner, Dr. Pavel Žiška – 29 hlasov. Slovom „nie“ hlasoval František Ondruš. Nehlasovali Dr. Štefan Dubravec, Imrich Schneider, Dr. František Orlický, Dr. Dezider Plechlo, Ernest Remenár, Jozef Sloboda, František Sloboda, Štefan Predmerský – spolu 8. Mestský zastupiteľský zbor upovedomil o rozhodnutí mestskú radu a mestské stavebné oddelenie. Proti tomuto záveru sa počas 15 dní odo dňa doručenia alebo vyvesenia u starostu mesta dalo ústne alebo písomne odvolať. Rozhodnutie podpísal starosta 30. januára 1932.

pôvodné architektonické plány, museli sa teda prepracovať. Podľa inštalatérskych plánov sa mala kotolňa spolu s rozvodmi vody, aparátúrou a bojlermi nachádzať na jednom poschodí. Poschodie navyše sa v pôvodnom pláne architekta nenachádzalo. Podľa pôvodných plánov a rozpočtov stavba mala 8 165,12 m² a podľa prepracovaných projektov 10 486,32 m². Stavebné náklady sa tak zvýšili o viac ako 390 000 Kč. K tejto sume sa musela ešte pripočítať cena vnútorného zariadenia, ktoré stálo vyše 30 000 Kč; novoobjednané práce tak stáli viac ako 420 000 Kč. Čo sa týka vnútorného zariadenia, cenu zvýšili sumy za prepychové časti interiéru: zariadenie kopuly, luxusné zasklenie vchodových dverí, farebné obklady bazénov, oporný múr pri potoku a pod. Najviac sa znížil rozpočet firme Brada, ktorá podala najvyššie účty, pričom cena inštalčných prác tvorila 44 % celkových nákladov stavby, čo považoval Florians pri takomto druhu stavby za bežné. Podľa zákona však o konečných cenách, ak sa nestanovili vopred, rozhodoval stavebník, teda v tomto prípade mesto. Keďže mesto ceny s podnikateľom neustálilo, musel to vykonať kolaudátor. Uviedol, že ceny sa ustálili objektívne, svedomite a prísne. Čo sa týka remeselných prác, po preskúmaní mestským stavebným úradom ich preskúmal ešte raz kolaudátor a zistil tieto odchýlky: pri práci s dlažbou zistil, že firma Diamant započítala terazzové dlažby aj pod zamurovanými vaňami, chyby sa nachádzali aj v účtoch, tehlové obklady vaní si zaúčtovala aj firma Brada, preto sa vyúčtovanie znížilo o túto sumu. Firma K. Štosek si účtovala zvýšenie sumy za špeciálny olejový náter, ktorý už zahŕňala pôvodná dohoda s mestom, kolaudátor preto zvýšenie neuznal. Pri iných remeselných prácach sa zvýšil rozpočet, pretože sa zväčšila budova a objednali sa prepychové doplnky ako zrkadlové a brúsené sklo, ľadové sklo a pod.⁵⁰

Vedúci stavebného oddelenia mesta podpísal v júli 1932 správu o konečnom zvýšení stavebných nákladov novostavby mestských kúpeľov; podklady vznikli v marci 1932. Správa obsahovala celkový zvýšený účet s podrobnými informáciami o tom, ktoré firmy aké práce vykonali, resp. porovnanie pôvodnej ceny s konečnou upravenou cenou. Na stavbe sa podieľali: stavebná firma Čeněk Brada a Ottomar Pazourek, tesárske práce Július Kazimír, zámočnícke práce Mikuláš Štefánek, pokrývačské a dláždičské práce firma Diamant, stolárske práce firma Steiger, klampiarske práce Vilem Messinger, natieračské a maliarske práce Karol Štosek, sklenárske práce Adolf Szukop, vnútorné zariadenie Štefan Mokrán, čalúnnické práce firma Kollárik, parketárske práce J. Leng. Stavebné a remeselnícke práce po kolaudácii novostavby stáli 1 958 824,90 Kč, inštalatérské práce 1 335 265,85 Kč, spolu 3 293 090,75 Kč. Navyše objednané práce: olemovanie bazénov umelým kameňom 10 000 Kč a sklenárske práce na kupole 26 000 Kč. Výdavky mali byť vyplatené Františkovi Floriansovi, Leovi Hassemu, Jozefovi Bayerovi; spolu s inventárnymi výdavkami a výdavkami súvisiacimi s prípravnými prácami tvorili sumu 215 000 Kč. Celkové náklady na novostavbu: 3 600 000 Kč.⁵¹

⁵⁰ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov. Uvedené dve adresy: Inžinier architekt František Florians, Bratislava, Hurbanovo námestie 15, Ing. arch. Florians, pečiatka Ing. architekti G. Schreiber a F. Florians, Bratislava, Sedlárska 4.

⁵¹ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

Starosta a vedúci notár potvrdili v marci 1933 Okresnému úradu v Trnave zvýšenie stavebných nákladov na mestské kúpele. Predložili konečné rozhodnutie mestského zastupiteľského zboru s cieľom schválenia. Novostavbu pôvodne schválil okresný úrad v apríli 1930 s približnými nákladmi 2 300 000 Kč. Kolaudačná správa Františka Floriansa obsahovala definitívne schválenie stavebných nákladov vo výške 3 600 000 Kč.⁵²

V máji 1934 mesto Trnava požiadalo o užívací výmer pre mestské parné kúpele, postavené na Kollárovej ulici. Kontrola stavby sa konala 16. mája 1934 o 14.00 hod. na Okresnom úrade v Trnave. Okresný úrad užívací výmer potvrdil, podpísal ho okresný náčelník na základe splnených podmienok, a to hneď na druhý deň po kolaudácii novostavby, teda 17. mája 1934, a zaslal ho starostovi mesta.⁵³ Novostavba vznikala počas troch rokov, od vydania užívacieho povolenia výmerom Okresného úradu v Trnave v januári 1931 do mája 1934.⁵⁴

V Západoslovenskom múzeu v Trnave sa nachádza reklamná tabuľka mestských parných kúpeľov pravdepodobne z polovice 30. rokov 20. storočia. Poskytuje zaujímavé údaje, ktoré približujú každodenné fungovanie kúpeľov. Nachádzali sa na Kollárovej ulici č. 12, mali otvárací čas každý deň okrem stredy od 7.00 do 19.00 hod., v nedeľu od 7.00 do 12.00 hod. Parné kúpele oddeľovali ženy a mužov, pre mužov mali otvorené v utorok, piatok, sobotu a nedeľu, pre ženy v pondelok a štvrtok. Vaňové kúpele mohli návštevníci využívať okrem stredy celý týždeň. Mestské kúpele poskytovali rôzne typy kúpeľov, napr. parné kúpele a teplovzdušné za 12 Kč, slnečné kúpele za 4 Kč, vaňové kúpele za 10 Kč, ľudové kúpele za 3 Kč, veľký bazén za 8 Kč, deti do 6 rokov sa mohli kúpať zdarma, deti od 6 do 12 rokov za polovičnú cenu, študenti s legitimáciou rovnako za polovičnú cenu, robotníci s legitimáciou mohli využiť parné kúpele za 8 Kč.⁵⁵ Z uvedených cien vyplýva, že mesto vyšlo v ústrety sociálne znevýhodneným občanom a dodržalo svoj plán, že robotníci budú mať nižšie vstupné, a navyše zvýhodnilo aj ďalšie skupiny občanov – deti a študentov.

Napriek cenovým zvýhodneniam slabších sociálnych skupín obyvateľov mesta a okolia mestské kúpele zrejme neprilákali dostatočné množstvo návštevníkov. Novší zdroj uvádza, že nové mestské kúpele z roka na rok využívalo viac záujemcov.⁵⁶ Starší zdroj tvrdí, že kúpele vytvárali od ich otvorenia finančnú stratu.⁵⁷ Pravdepodobne mestské kúpele hospodárili s premenlivým úspechom a zaznamenali kolísavé príjmy. Súviselo to s nízkymi platmi sociálne slabších

⁵² ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

⁵³ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov.

⁵⁴ ŠA v TT, f. OÚ v TT, k. 251, č. j. 1353/32. Výstavba mestských kúpeľov. Výmer získalo mesto na základe § 37 stavebného štatútu mesta Trnavy z 6. augusta 1910 č. 81583/1910 a hlavy III zákona z 10. októbra 1924 č. 259 Zbierky zákonov a nariadení. Mesto Trnava dostalo užívacie povolenie výmerom Okresného úradu v Trnave zo 6. januára 1931, keďže sa pri miestnom skúmaní 16. mája 1934 zistilo, že staviteľ, teda mesto, splnil podmienky výmeru Okresného úradu v Trnave zo 6. augusta 1933.

⁵⁵ PaedDr. Simona Jurčová sprístupnila vo svojom článku reklamnú tabuľku mestských parných kúpeľov. JURČOVÁ, Simonne. Trnava – na dolnom predmestí. Dostupné na internete: <https://simonnejurcova.blog.sme.sk/c/405631/trnava-na-dolnom-predmesti.html>.

⁵⁶ DOBROTKOVÁ, ref. 8, s. 305-306.

⁵⁷ POLAKOVIČ, ref. 7, s. 150.

vrstiev, ktoré zrejme využívali voľne prístupné vodné plochy v meste. O probléme v roku 1938 diskutovali zástupcovia mestskej rady, ktorí zdôraznili, že mesto postavilo kúpele pre 85 % obyvateľov, ktorí nemali vlastnú kúpeľňu. Anketa zistila, že veľa Trnavčanov o mestských kúpeľoch vôbec nevedelo. Rozhodli sa preto znížiť ceny a kúpele spropagovať. Zaviedli spoločné kúpanie žien a mužov, parné kúpele stáli v podvečerných hodinách (po 17.30) o polovicu menej, teda 6 korún, bazény a sprchy boli dostupné za 5 korún, po 17.30 za 3 koruny, ľudové kúpele zlacneli na 2 koruny a po 17.30 stáli len 1 korunu.⁵⁸

Budovanie liečebných a zdraviu prospešných inštitúcií v Trnave v medzivojnovom období podporili predovšetkým aktívni riaditelia na čele zdravotníckych zariadení, zriaďovatelia týchto organizácií, nadriadené štátne úrady, ktoré rozhodovali aj o štátnej pomoci pri výstavbe všeobecne užitočných zariadení. Najvyšší predstavitelia ČSR pomáhali tomuto rozvoju prijatím zákonov o stavebnom ruchu a finančnými podporami. Najväčší rozmach výstavby zaznamenala Župná (Krajinská) nemocnica v Trnave. Archívne pramene potvrdzujú, že stavebné a rekonštrukčné práce v nemocnici prebiehali každoročne v r. 1924 – 1938. Obyvatelia mesta i Trnavského okresu získali dostupnejšiu zdravotnú starostlivosť vďaka vybudovaniu okresnej nemocenskej poisťovne, ktorá im poskytla služby vyššieho počtu lekárov i modernejšie spôsoby vyšetrenia. Výstavba mestských kúpeľov pozdvihla zdravotný a hygienický štandard obyvateľov Trnavy a okolia. Archívne dokumenty dokazujú enormné úsilie niektorých lekárov, vedúcich činiteľov i úradníkov, ktorí sa snažili zlepšiť zdravotnú starostlivosť v meste i okrese. Vidno snahu dodržiavať zákonom stanovené termíny, limity, pri výskyte problémov snahu o ich rýchle a najmä technicky správne vyriešenie, ktoré však narážalo predovšetkým na finančné limity. Viaceré projekty súvisiace so zdravím občanov, ktoré sa plánovali alebo začali v medzivojnovom období, pokračovali v neskorších rokoch (napr. regulácia potoku Trnávka, výstavba mestskej kanalizačnej a vodovodnej siete).

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-15-0349 Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.

Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA Slovensko za medzivojnovú ČSR a za vojnovú Slovenskej republiky – otázky diskontinuity a kontinuity v politike, hospodárstve, spoločnosti a kultúre. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Jaroslava Rogul'ová, PhD.

Zoznam prameňov a literatúry:

Archív:

Štátny archív v Trnave, fond Okresný úrad v Trnave

⁵⁸ JURČOVÁ, Simona. Keď sa ešte stretávali Trnavčany na švimšúle. In *Novinky z radnice, život a kultúra Trnavy*, 2014, roč. XXV, č. 5, jún. Dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/1452>.

Monografie:

- DOBROTKOVÁ, Marta. Trnava v rokoch 1848 – 1938. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, 2010.
- DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta (eds.). *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002.
- FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové zmeny v zdravotníctve. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava: Veda, 2012, s. 113-114.
- FALISOVÁ, Anna. Sféra sociálnej starostlivosti. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan et al. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava: Veda – Historický ústav SAV, 2012, s. 122-123.
- FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava: Veda, 1999.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000.
- LIPTÁK, Lubomír. *Život na Slovensku v medzivojnovom období*. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava: Veda, 2004.
- MANDEL, Juraj. *Umenie po prevrate*. In *Trnava 1238 – 1938*. Trnava: Rada mesta Trnavy, 1938, s. 313-314.
- POLAKOVIČ, Jaroslav. *Trnava v období kapitalizmu*. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1988.
- ROTH-TRNAVČAN, Eugen. *Vývoj soc.-zdravot. činnosti v Trnave*. In *Trnava 1238 – 1938*. Trnava: Rada mesta Trnavy, 1938, s. 423-424.
- ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1988.
- ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, 2010.
- ŠLACHTA, Štefan. *Moderná architektúra na Slovensku*. Bratislava: SAS, 1991.
- Trnava 1238 – 1938*. Trnava: Rada mesta Trnavy, 1938.

Elektronické zdroje:

- JURČOVÁ, Simona. *Ket sa ešte stretávali Trnafčany na švimšúle*. In *Novinky z radnice, život a kultúra Trnavy*, 2014, roč. XXV, č. 5, jún. Dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/1452>.
- JURČOVÁ, Simona. *O čom rokoval magistrát za prvej ČSR. Zaujímavosti zo zápisníc zasadnutí mestskej rady v Trnave (1919 – 1933)*. In *Novinky z radnice, život a kultúra Trnavy*, 2017, roč. XXVIII, č. 10, december 2017/január 2018. Dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/2547>.
- JURČOVÁ, Simona. *Znovuobjavené čaro Kapitulskej ulice*. In *Novinky z radnice, život a kultúra Trnavy*, 2014, roč. XXV, č. 7, august/september. Dostupné na internete: <http://nzs.trnava.sk/?q=node/1515>.
- JURČOVÁ, Simonne. *Trnava – na dolnom predmestí*. Dostupné na internete: <https://simonnejurcova.blog.sme.sk/c/405631/trnava-na-dolnom-predmesti.html>.
- Register modernej architektúry Slovenska, Ústav stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied. Dostupné na internete: <http://www.register.ustarch.sav.sk/index.php/sk/objekty/584-okresn%C3%A1-nemocensk%C3%A1-pois%C5%A5ov%C5%88a.html>.

Register modernej architektúry Slovenska, Ústav stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied. Dostupné na internete: <http://www.register.ustarch.sav.sk/index.php/sk/objekty/370-lie%C4%8Debn%C3%BD-dom-palace.html>.

ŠLACHTA, Štefan. Okresná nemocenská poisťovňa v Trnave. Dostupné na internete: <http://www.asb.sk/architektura/stavby/nadcasova-architektura/okresna-nemocenska-poisťovna-vtrnave>.

Počet znakov vrátane medzier: 59 952

Počet slov: 8480